

PODREDJE V VLOGI PRIREDJA

Načeloma velja, da neodvisna razmerja v stavku izražamo s priredjem, odvisna pa s podredjem. To velja tako za stavke kot za njihove dele, tj. stavčne člene. Vendar je priredno razmerje mogoče izraziti tudi podredno. Tako se npr. vsebina nekaterih protivnih priredij da izraziti tudi podredno z dopustnim odvisnikom: *Ljudje so večinoma že polegli, a spali niso* (A. Ingolič) = *Čprav so ljudje večinoma že polegli, niso spali*.

O podredno izraženem prirednem razmerju je pri nas napisanega sorazmerno malo. A. Sovre je v Nepravih relativnikih (prim. Jezikovni pogovori 1, str. 125) opisal primere, ko se oziralni odvisniki rabijo namesto drugega člena priredja. Sovre pravi: »Če da zveza *tisti, ki* zadovoljiv smisel, je podredje zdravo, če ne, potem nekaj ni v redu. Primer: Za njima je prihitel miličnik, *ki* ju je vprašal, kaj nosita v aktovkah. V našem primeru ne gre za to, da bi zvedeli, kateri miličnik je prihitel, marveč *kaj* je hotel. Relativnik torej tu pojmu ne rabi za obesek, ampak izraža nadaljnjo, novo, samostojno misel. Stavek *ki ju je vprašal* je torej le po slovnici odvisen od odnosnice miličnik, po svojem bistvu in notranji moči pa ne, zato je ponarejen, nepravi in torej napačen. Da ga popravimo, ga moramo postaviti na isto raven, na kateri stoji nadredni stavek, to se pravi, privezati ga moramo h glagolu *je prihitel* z veznikom *in ali ter*: *Za njima je prihitel miličnik in ju vprašal, kaj nosita v aktovkah.*«

V Slovenski slovnici (1956, str. 301) beremo: V vseh primerih bi veznik vzročnega priredja lahko zamenjali z veznikom *ker* vzročnega podredja in veznik sklepalnega priredja z veznikom *tako da* posledičnega podredja.« Šele v Jeziku in slovstvu št. 6, 1968 (J. Toporišič, str. 192) zvemo nekaj več o podredno izraženem prirednem razmerju. To je ponazorjeno ob veznikih kot *medtem ko*, *namesto da* in ob predlogu *z/s*. Ti nadomestujejo protivne in vezalne veznike. SKJ 2 (str. 185) pa navaja primere za zamenjavo naslednjih odvisnikov s prirednim členom: vzročnega, dopustnega, namernega, posledičnega, časovnega, pogojnega, oziralnega, predmetnega. Sama želim dati več primerov z vezniki, obravnavam pa samo vezalno, protivno, vzročno in sklepalno priredje, izraženo podredno: nisem namreč našla takih podrednih stavkov, ki bi s pretvorbo dali stopnjevalno, pojasnjevalno in ločno priredje.

1. Kadar je vezalno priredje izraženo podredno, njegov drugi člen uvajajo: a) predlog *z/s*, b) prislovi, c) zaimek in č) podredni veznik.

Predlog *z/s* izraža vezalnost v takih primerih: *S prijateljem Lipušem Košakom* sva se soparnega poletnega dne po več kot dveurni hoji zvrnila na hrbet širokega gozdnatega slemena. (P. Voranc) Priredna zveza bi bila: *Jaz / in prijatelj Lipuš Košak ...* Ali: *Z Žbilkom* je odšel v gostilno (F. S. Finžgar) (= *on / in Žbilek*). In še: Za Lajhovko je prišla prva *Ana s svojo trinajstletno hčerko Tuniko*. (A. Ingolič) (= ... *Ana / in njena ...*) Taka pretvorba je lahko samovoljna, če nam sobesedilo ne pove, da je ena oseba drugo samo spremljala.

Primeri z oziralnimi prislovi bi bili: Zaprli so jo v posebno kamro, /kjer je vsa odrta čakala na sodbo. (P. Voranc) (= Zaprli so jo v posebno kamro / in vsa odrta ... / — Soldati so se zbirali v Dobrli vasi, / od koder so se potem od-

peljali z vozovi do Celovca. (P. Voranc) (= ... so se zbirali v Dobrli vasi / *in* se potem odpeljali ...) — Brez pomišljanja so ga nataknil na levo stran, /*kjer* je potem visel teden dni skupaj, bingljaj v vetru in vzbujal nemo grozo, sovražstvo in strah. (B. Zupančič) (= ... so ga nataknil na levo stran / *in* tam je potem visel ...) — Iz podrednega odnosa dobimo prirednega tako, da prislov zamenjamo z vezalnim veznikom *in*. Zdi se, da priredna inačica ni nujno boljša od podredne.

Primer z oziralnim zaimkom: Bolj gosposko je donel tak naziv, /*kar* se je pač spodobilo zanjo, največjavnejšo gospodinjo v fari. (F. S. Finžgar) (= Bolj gosposko je donel tak naziv, /*to* se je *namreč* spodobilo ...) Zdi se, da bi bilo namesto *in* tu bolje rabiti *namreč*, kar pa ta primer postavlja v pojasnjevalno ali kar v vzročno priredje. — Prišla bo komisija, /*ki* se bo vpričo vsega ljudstva morala prepričati, koliko kobil in bikov stoji v graščinskih hlevih. (A. Ingolič) Po Sovretu bi se moral ta stavek glasiti: Prišla bo komisija *in* se bo ... Da pa so priredne inačice včasih trde, nam kažejo primeri s *ta*: Na pragu sva trčila v Ludvika, /*ki* naju je izprašujoče gledal. (B. Zupančič) (= ... v Ludvika *in* *ta* naju je ...) Sodobno jezikoslovje je do takih oziralnikov bolj strpno.

(Namesto z *in* bi vezalnost lahko izrazili tudi s *pa*, npr.: Jaz *pa* prijatelj Lipuš Kozak ... — On *pa* Žbilek ... — Za Lajhovko sta prišli prvi Ana *pa* njena ... Vendar to zveni bolj ljudsko pogovorno.)

Primeri, ko je člen vezalnega priredja izražen s časovnim odvisnikom: Ko je opazil moje prizadevanje, /*se* je nasmehnil (B. Zupančič) (= Opazil je moje prizadevanje /*in* se nasmehnil). — Ko je Matija končal, /*bi* bil moral nastopiti tajnik. (B. Zupančič) (= Matija je končal /*in* nastopiti bi bil ...) Take pretvorbe so sicer mogoče, vendar je časovna vzporejenost v priredni inačici oslABLJENA.

2. Protivno razmerje se da izraziti z naslednjimi podrednimi vezniki: namesto *da*, *medtem ko*, *čeprav*, *dasi*, *ko*, *če*, *da*: Namesto *da* bi ga bili zaprli, /*so* ga najbrž še *poslušali*. (M. Kranjec) (= *Niso* ga bili zaprli, /*temveč* so ga najbrž še *poslušali*.) — Mogoče je še: *Morali bi* ga bili zapreti, /*pa* (a) so ga najbrž še *poslušali*. — Laki je nekaj kimal nad takim delom, /*medtem ko* se je Matija nasmihal kar očitno. (M. Kranjec) (= Laki je nekaj kimal nad takim delom, /*Matija pa* se je ...)

Ker je en člen stavčnega priredja izražen z odvisnikom, je le-ta seveda lahko tudi pred glavnim stavkom: *Medtem ko* se je oni ravsaj z Jožkom, /*so* drugi planili po razrezanih rženih in jih tlačili v usta. (M. Kranjec) Seveda podredne inačice ne gre pretvarjati, če hočemo z njo posebej poudariti, da se je eno dejanje dogajalo v časovnem okviru drugega. Zdi se pa, da v našem naslednjem primeru ne gre za to, temveč za čisto protivnost: Tam bo nekaj zaslužil, /*medtem ko* oni tu lahko sami opravijo. (M. Kranjec) (= Tam bo nekaj zaslužil, /*oni pa* tu lahko ...) Tu bi bilo bolje rabiti priredje. Enako še v primeru kot je naslednji: Ni mu bilo treba paziti, /*medtem ko* sem morala biti jaz s svojimi visokimi petami zelo previdna. (B. Zupančič) (= Ni mu bilo treba paziti, /*jaz pa* sem morala biti .../

Namesto *medtem ko* se uporablja tudi *vtem ko*: Ob Prešernovem času so kranjski knjižni jezik pisali samo Kranjci in Primorci, /*vtem ko* so Štajerci, Korošci in Prekmurci še pisali svoje narečje. (A. Bajec) (= Ob Prešernovem času so

kranjski knjižni jezik pisali samo Kranjci in Primorci, /Štajerci, Korošci in Prekmurci pa so še pisali...) Meni *vtem* ko namesto *medtem* ko zveni tuje, in res SP 1962 predlaga zanj zameno *medtém* ko.

Čeprav ni mogla ničesar videti skozi krili, /je slutila poglede poslov od vseh strani. (P. Voranc) (= Skozi krili ni mogla ničesar videti, /vendar je slutila poglede...) V prvem stavku se dopustnost da tudi v priredju ohraniti s *sicer*: *Sicer* ni mogla... To je celo bližje prvotni inačici. Tako najdemo tudi pri M. Mihelič: *Toda čeprav* je zdaj zdrknil morda z nadčloveško visokega podstavka, /je bilo njeno srce še zmerom polno hvaležnosti in ljubezni do njega = *Zdaj* je *sicer* morda zdrknil z nadčloveško visokega podstavka, /*toda* njeno srce... Verjetno pa ne bi bilo prav, če bi pretvorili v priredje naslednji stavek s časovnim odvisnikom: *Ves čas* je čakala nanj in je jokala za njim, /*ko* je on blodil bogvekod in klical po nji. (A. Kraigher) (= *Ves čas* je čakala nanj in je jokala za njim, /*on pa* je blodil...) Seveda je mogoče dopustni odvisnik uvajati tudi z drugim dopustnim veznikom: *Dasi* je bila *Meta* že mati treh otrok in je prestala velike muke, /je bila med vsemi izbranimi ženskami v Dobrli vasi najlepša. (P. Voranc) (= *Meta* je *sicer* bila mati že treh otrok in je prestala velike muke, /*pa* je bila *vseeno*...)

Zanimiv je naslednji primer iz Finžgarja, ko se dekleti pogovarjata o svojem potencialnem možu: *Jaz* pa tebi rečem: Če ga je meni umoril Herod, /*ga* bo tebi ustrelil cesar = *Jaz* pa tebi rečem: Meni ga je umoril Herod, /*tebi pa* ga bo ustrelil... Temu podoben je naslednji stavek: Če je misel grenka, /*bodi* beseda sladka. (I. Cankar) (= *Misel* je *sicer* grenka, /*toda* beseda *bodi* sladka.)

3. Podredno izraženo vzročno razmerje je glede na odvisnost blizu priredno izraženemu: In prihajali bodo počasi in vsak posebej, /*ker* je steza zelo ozka in *ker* je pod njo prepad. (C. Kosmač) (= Prihajali bodo počasi in vsak posebej, /*zakaj* steza je zelo ozka in pod njo je prepad.) *Ker* gre tu za nekako svečano govorjenje, se zdi priredna inačica sploh primernejša. V naslednjem primeru pa je ravno narobe: Špela se mu je odmaknila, /*ker* je bil ob njej prostor za velikega hlapca. (F. S. Finžgar) (= Špela se mu je odmaknila, /*zakaj* ob njej... — Tako sem jezna nanj, /*ko* nisi bil nič pijan. (F. S. Finžgar) (= Tako sem jezna nanj, /*saj* nisi bil...) Posebnost tega primera je, da je vzročnost izražena s *ko* namesto s *ker*. Inačica s *saj* seveda izraža vsebino stavka v manjši medsebojni odvisnosti. Isto je v naslednjem Ingoličevem primeru: Vi že opravite težake, /*ko* vas je mnogo pri hiši = Vi že opravite težake, /*saj* vas je...

4. Sklepalno (posledično) priredje imamo izraženo podredno v naslednjih primerih: Veter je rahlo vlekel skozi divjo trto pod njenim oknom, /*da* so se žoltordeči listi vsipali trumoma na tla. (F. S. Finžgar) (= Veter je rahlo vlekel skozi divjo trto pod njenim oknom, /*torej* so se...) Tu se jasno čuti razlika v tesnosti povezanosti. — Tako brez skrbi ležijo v svojem brlogu, /*da* se bomo lahko privlekli prav do jame. (C. Kosmač) (= Tako brez skrbi ležijo v svojem brlogu, /*zato* se bomo...) — Ančka je vsa zatrepetala, /*da* ji je lonček zdrsnil iz rok. (F. S. Finžgar) (= Ančka je vsa zatrepetala, /*torej* ji je...) Priredna inačica je nerodna. Pač pa bi se v prvem primeru v glavni stavek lahko dodal *tako*. — Ali ta nektar je *tako* sladak, /*da* bi izpil za eno samo kapljo tisoč strupenih čaš. (I. Cankar) (= Ta nektar je *tako* sladak, /*zato*

bi izpil za . . .) Zamenjava je mogoča samo, če tako pomeni zelo. — Ker je povest Martinkova precej dolga, /stavimo jo blagovoljnemu bralcu v naslednji odstavek. (J. Jurčič) (= Povest Martinkova je precej dolga, /zato jo stavimo . . .) — Lep junak srce bil vnel je gospodične zlo košate, /ki ukaže mu, da prosi od očeta jo in žlahte. (F. Prešeren) Zdi se, da bi moral stati namesto oziralnega zaimka posledični veznik zato: . . . zlo košate, /zato ukaže mu, da prosi . . .

Helga Glušič

Filozofska fakulteta Ljubljana

ZGODOVINSKA IN PISATELJSKA RESNICA V PREGLJEVEM TOLMINSKEM CIKLU

Pregljev tolminski cikel (Tolminci, Štefan Golja in njegovi in Matkova Tina) je značilen in poseben primer zgodovinske snovi, preoblikovane v umetniško podobo.

Oznaka značilen in poseben primer pomeni, da ima tolminski cikel nekatere splošne lastnosti zgodovinskega romanopisja: študijsko pripravo z uporabljanjem zgodovinskih virov, vnašanje zgodovinskih podatkov in dokumentov, opisovanje zgodovinskih dogodkov, krajev in oseb — pa tudi določeno mero sproščene umetniške domišljije in samostojnega oblikovanja duhovne podobe snovi. Posebne lastnosti, tj. posebnost in enkratnost Pregljevega zgodovinskega romana, pa predstavlja načelo, po katerem pisatelj organizira splošne prvine zgodovinskega romanopisja, to, kako uporablja zgodovinske podatke oz. kako le-ti delujejo, kako se časovno in prostorsko giblje epska snov v besedilu in na kakšen način pisatelj opazuje posameznika in skupine ter svet, v katerem so in s katerim jih Pregelj pomensko in slogovno zaznamuje.

Tolminski cikel je zgodovinska podoba tolminskih kmečkih uporov v začetku 18. stoletja. V Tolmincih zajema snov okoliščine, v katerih je nastala misel za upor, priprave in organizacijo upora, upor sam in poraz upornikov. Novela Matkova Tina je vsebinsko del Tolmincev, po oblikovni rešitvi pa bolj zgoščena in bolj enotna kot katerokoli poglavje romana. Štefan Golja in njegovi pa je kljub snovni povezanosti s Tolminci samostojen umetniško-idejni problem, kjer se prav razmerje zgodovinske resnice in pisateljeve umetniške razlage človeške osebnosti v določenem zgodovinskem okolju prevesi tako, da postane zgodovinska plast manj bistvena, umetniško-idejna pa središčna. Tu epska nit ovija predvsem eno samo, glavno klasično epsko osebo, ki pripoved vodi in se v njej razvija. Vse drugo je pomenska spremljava ali znamenje njegove osebnosti.

Namen tega razmišljanja je spoznati, kako Pregelj povezuje zvestobo zgodovinskemu izročilu in umetnostno dognanje resnice o usodi ljudi.

Tolminci

Razmerje med zgodovinskim podatkom in Pregljevim načinom opisovanja človeka v določenih okoliščinah in pokrajini kaže že sam začetek romana, poglavje Modrejčansko potrpljenje. Pisatelj nas najprej seznanja s časom, v katerem se roman dogaja (leto 1712) in prostorom (tolminska kotlina), nato pa je